مطالعات محیطی هفت حصار شماره چهل‌وسوم/ سال دوازدهم/ بهار ۱۴۰۲
صفحات ۵۰-۳۹

تبیین نقش ویژگی‌های جمعیتی- اجتماعی محله بر میزان تاب‌آوری اجتماعی (نمونه مطالعاتی: محله ناصرخسرو اصفهان)

سجاد بهزادی*، سمانه جلیلی‌صدرآباد**، محمدرضا فروتن***

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۶/۲۹
تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۱۱/۱۰

چکیده

مفهوم تاب‌آوری در سال‌های اخیر به دنبال بروز بلایاء در بسیاری از محافل علمی مورد توجه قرار گرفته است. تاب‌آوری مفهومی چند جانبه است که سعی در به حداقل رساندن آسیب‌های ناشی از فاجعه دارد. در این میان توجه اغلب سیاست گذاران بر بعد کالبدی معطوف شده و اغلب سعی شده تا با مقاوم‌سازی بافت، خطرات ناشی از مخاطرات را کاهش دهند. این در صورتی است که عدم قطعیت از نوع و شدت مخاطرات، بروز بحران‌های انسان ساخت و همچنین مدنظر قراردادن ظرفیت اجتماعات در رویارویی با اختلالات و بهبود شرایط، کانون توجهات را به سمت بعد اجتماعی تاب‌آوری سوق داده است. در این میان برخی پژوهش‌ها ویژگی‌های جمعیتی-اجتماعی نظیر قومیت، جنسیت، سن و تحصیلات را به دلیل برخی از محدودیت‌ها، عاملی در جهت کاهش تاب‌آوری اجتماعی به حساب می‌آورند. لذا هدف این پژوهش بررسی تاثیر ویژگی‌های جمعیتی- اجتماعی بر تاب‌آوری اجتماعی می‌باشد. بدین منظور محله ناصرخسرو که جزء محلات حاشیه‌نشین شهر اصفهان می‌باشد و با توجه به ویژگی‌های جمعیتی-اجتماعی موجود به چهارچوب و اهداف پژوهش نزدیک است، به عنوان نمونه مطالعاتی پژوهش انتخاب و مورد بررسی قرار گرفته است. روش پژوهش توصیفی- تحلیلی و برای دستیابی به داده‌های تکمیلی از پرسش‌نامه استفاده شده است. جامعه آماری پژوهش نیز با استفاده از فرمول کوکران و با ضریب خطای ۵ درصد، ۳۷۵ نفر برآورد شده و به منظور تجزیه و تحلیل اطلاعات، تحلیل رگرسیون خطی مورد استفاده قرار گرفته است. نتایج حاکی از عدم ارتباط معنادار نوع جنسیت با تاب‌آوری اجتماعی می‌باشد و متغیرهای سن و تحصیلات نیز تاثیر ناچیزی بر تاب‌آوری اجتماعی داشته و به عبارتی دیگر سن و تحصیلات به ترتیب ۷ و ۸ درصد از واریانس تاب‌آوری اجتماعی را تبیین می‌کند. همچنین بررسی ارتباط هر یک از قومیت‌ها با تاب‌آوری اجتماعی نیز بیانگر عدم ارتباط و یا ارتباط بسیار کم با تاب‌آوری اجتماعی می‌باشد. به طور کلی نتایج این پژوهش علاوه بر نشان دادن عدم ارتباط معنادار و یا تاثیر بسیار کم ویژگی‌های جمعیتی-اجتماعی بر تاب‌آوری اجتماعی، بیانگر ظرفیت و پتانسیل‌های کودکان و افراد سالخورده، بانوان، افراد با تحصیلات پایین و قومیت‌های مختلف و همچنین نقش و تاثیر مثبتی است که هر یک از اقشار و گروه‌های مذکور می‌توانند بر تاب‌آوری اجتماعات و همچنین مواجهه و مقابله با تهدیدات و بهبود و بازیابی شرایط بر جای گذارند. ذکر این نکته نیز حائز اهمیت است که هدف این پژوهش نفی تاثیر ویژگی‌ها و برخی محدودیت‌های جمعیتی- اجتماعی بر میزان تاب‌آوری اجتماعی نمی‌باشد، بلکه به دنبال پر رنگ کردن نقش و ظرفیت‌های هر یک از اقشار و گروه‌های مختلف و به کارگیری آن در رویارویی و مقابله با سوانح و تهدیدات است.

واژگان کلیدی

تاب‌آوری، تاب‌آوری اجتماعی، ویژگی‌های جمعیتی- اجتماعی، محلات حاشیه‌نشین، محله ناصرخسرو اصفهان.

* دانش آموخته کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی شهری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران، ایران sajad_behzadi@arch.iust.ac.ir
** استادیار گروه شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران، ایران. (نویسنده مسئول) s_jalili@iust.ac.ir
*** دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی شهری، دانشکده معماری و شهرسازی ، دانشگاه هنر، تهران، ایران F.mohamadreza76@yahoo.com

ISSN: 2322-5602
©: IAUH

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-23]
[DOR: 20.1001.1.22225602.1402.11.43.5.5]

مقدمه

در سال‌های اخیر نگرش به بحران‌ها و مخاطرات تغییرات چشمگیری داشته و دیدگاه غالب از تمرکز بر کاهش آسیب‌پذیری به افزایش تاب‌آوری تغییر یافته است (میرزاعلی و همکاران، ۱۳۹۷، ۱۱۱). این تغییر نگرش به دنبال بروز بلایای بدیع (هندی و همکاران، ۱۳۹۵، ۴۰) و عدم امکان پیش‌بینی شدت و مکان وقوع بحران از یک سوء (بدیع و رحیمی، ۱۳۹۷، ۴۲) و مد نظر قراردادن ابعاد مختلف آسیب‌پذیری و عدم نگاه صرف به خسارات جمعیتی و فیزیکی از سوی دیگر (داداش‌پور و عادلی، ۱۳۹۴، ۷۴؛ بسطامی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۷، ۲۱۰) شکل گرفته و باعث شده تا متخصصان و پژوهشگران، اهمیت و ضرورت موضوع را درک و مطالعات گسترده‌ای را در راستای به حداقل رساندن آسیب‌های ناشی از بحران و تداوم حیات جوامع، انجام دهند. از جمله مهم‌ترین رویکردهایی که برای رسیدن به این مهم، کانون توجه اغلب برنامه‌ریزان را به خود جلب کرده است، افزایش تاب‌آوری جوامع می‌باشد. تاب‌آوری مفهومی چند جانبه است که با مد نظر قرار دادن ابعاد و وجوه مختلف (روستا و همکاران، ۱۳۹۷، ۲)، سعی در ایستادگی در برابر شوک‌های شدید با حداقل خسارات و آشفتگی را دارد (پوراحمد و همکاران، ۱۳۹۷، ۱۱۶). شایان ذکر است که این شوک‌ها تنها به مخاطرات طبیعی نظیر سیل و زلزله خلاصه نمی‌شود و سوانح و بحران‌های انسان‌ساخت، ناآرامی‌های اجتماعی، بحران‌ها و تحریم‌های اقتصادی و سیاسی، حملات تروریستی و... را در بر می‌گیرد (گل‌وردی، ۱۳۹۶، ۲۹۵، حیدری‌فر و همکاران، ۱۳۹۷، ۱۰۹). با این وجود طراحی و برنامه‌ریزی شهرها با در نظر گرفتن تمامی ابعاد و مولفه‌های تاب‌آوری و با توجه به عدم قطعیت و آگاهی از بحران و مسائل و معضلات پیش رو، امری دشوار می‌باشد (دلاکه و همکاران، ۱۳۹۶، ۲۲۸؛ نظم‌فر و پاشازاده، ۱۳۹۷، ۱۰۴؛ امانپور و همکاران، ۱۳۹۷، ۳۲). همچنین با مد نظر قرار دادن این نکته که برای ایجاد هرگونه توسعه و یا تاب‌آوری در سطح جامعه، نیاز به اراده و خیزش مردم و ساکنان جامعه می‌باشد، تاب‌آوری اجتماعی را می‌توان اساس و زیربنای تحقق تاب‌آوری در سایر ابعاد دانست (دلاکه و همکاران، ۱۳۹۶، ۲۲۸). تاب‌آوری اجتماعی با هدف بهره‌گیری و ارتقاء ظرفیت و مهارت افراد و گروه‌ها در رویارویی با اختلالات، سعی در افزایش تحمل پذیری در مواجه با بحران‌های ناگهانی، مطابقت‌پذیری با تغییرات و بازگشت به تعادل مناسب را دارد (بسطامی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۷، ۲۱۱). در این راستا تاکید و اتکاء بر ظرفیت و توانایی جامعه جهت مقابله و کنار آمدن با حوادث، جزء ارکان اصلی تاب‌آوری اجتماعی می‌باشد. در این میان اغلب پژوهش‌ها با موثر جلوه دادن برخی ویژگی‌ها و خصوصیات جمعیتی نظیر جنسیت، ساختار سنی، تنوع قومیتی، سطح تحصیلات و... بر میزان تاب‌آوری اجتماعی در جوامع، باعث آسیب‌پذیر نشان دادن و تاثیر منفی برخی افراد و گروه‌ها بر تاب‌آوری شده‌اند. این مهم که به تضعیف و حاشیه راندن برخی اقشار نظیر بانوان، سالمندان و کودکان، افراد با تحصیلات پایین و... به دلیل برخی محدودیت‌ها شده، با مفهوم و هدف تاب‌آوری اجتماعی که بر استفاده و بهره‌گیری از توانایی و ظرفیت همه اعضاء جامعه تاکید دارد، در تناقض می‌باشد. لذا این پژوهش درصدد بررسی و تبیین تاثیر ویژگی‌های جمعیتی- اجتماعی بر میزان تاب‌آوری اجتماعی می‌باشد و به دنبال پاسخ به این سوال است که «ویژگی‌های جمعیتی-اجتماعی در محلات تا چه میزان بر تاب‌آوری اجتماعی تاثیرگذار می‌باشد؟». در این راستا به دلیل تجمعی از اقشار کم بضاعت و غیر بومی و همچنین بی‌عدالتی‌های ناشی از ضعف برنامه‌ریزی و مدیریتی در اغلب محلات محروم و حاشیه‌نشین (مشکینی و امیرفخریان، ۱۳۹۴، ۱۰۸؛ فعلی و همکاران، ۱۳۹۷، ۴۷)، محله ناصرخسرو که جزء محلات محروم و حاشیه‌نشین شهر اصفهان می‌باشد و با توجه به ویژگی‌های جمعیتی-اجتماعی موجود نظیر مهاجرپذیری و تنوع قومیتی بالا، سطح تحصیلات پایین و ... به نظر نسبت به سایر محلات آسیب‌پذیرتر و از این جهت به چهارچوب و اهداف پژوهش نزدیک است، به عنوان نمونه مطالعاتی انتخاب و در راستای دستیابی به اهداف پژوهش مورد بررسی قرار گرفته است.

چهارچوب نظری پژوهش

الف) مفهوم تاب‌آوری: یکی از مهم‌ترین موضوعاتی که در سال‌های اخیر در بسیاری از حوزه‌های علمی و سنت‌های فکری مطرح شده است، مفهوم تاب‌آوری می‌باشد (Li et al., 2020, 1; Shamsuddin, 2020, 2; Simone et al., 2021, 2). واژه تاب‌آوری که به معنای پرش یا بازگشت به عقب می‌باشد (پوراحمد و همکاران، ۱۳۹۷، ۱۱۴؛ حسنی، ۱۳۹۷، ۲۷۲؛ محمدی سرین دیزج و همکاران، ۱۳۹۶، ۹۳؛ احمدزاده کرمانی و امین‌زاده گوهرریزی، ۱۳۹۹، ۳۴)، اغلب تحت عنوان توانایی بهبودی از ناملایمات، انعطاف‌پذیری سازگار در پاسخ به بلایا (Khalili et al., 2015, 249) و توانایی بازگشت به حالت عادی و پایدار تعریف می‌شود (Tanner et al., 2015, 23). این مفهوم برای اولین بار توسط هیوگو در سال ۱۹۷۳ و در زمینه بوم‌شناسی مطرح شد (فنی و معصومی، ۱۳۹۷، ۶۸؛ داداش‌پور و عادلی، ۱۳۹۴، ۷۴؛ حکیمی و همکاران، ۱۳۹۶، ۱۷۵) و پس از آن به تدریج در سایر علوم به طور گسترده مورد استفاده قرار گرفت (زالی و سهرابی رضوان، ۱۳۹۷، ۴۲؛ عبادالله‌زاده ملکی و همکاران، ۱۳۹۸، ۴۶). در نمودار شماره ۱ مفهوم تاب‌آوری در علوم و حوزه‌های مختلف گردآوری شده است.

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-23]

[DOR: 20.1001.1.23225602.1402.11.43.5.5]

تصویر ۱- مفهوم تاب‌آوری در علوم مختلف (Shamsuddin et al., 2020; Simone et al., 2021؛ حسنی، ۱۳۹۷؛ رضایی، ۱۳۹۲؛ حیدری‌فر و همکاران، ۱۳۹۷)

واژه تاب‌آوری در دهه ۱۹۹۰ به دنبال ضرورت آمادگی شهرها پیش از وقوع حوادث و همچنین کاهش میزان صدمات مالی و جانی (لطفی و همکاران، ۱۳۹۷، ۲۱۳) و با تاکید بر بهبود زیرساخت‌ها برای پاسخ به تهدیدهای زیست‌محیطی و جلوگیری از تداخل در ساختارهای اجتماعی و نهادی، وارد عرصه برنامه‌ریزی و مدیریت شهری شد (Feng et al., 2020, 1-2). تاب‌آوری شهری با هدف مقابله کوتاه مدت و سازگاری طولانی مدت یک سیستم شهری در برابر تنش‌ها (Cutter et al., 2014, 65)، سعی در افزایش توان مقاومت شهر و به حداقل رساندن خطر فاجعه دارد (پوراحمد و همکاران، ۱۳۹۷، ۱۱۶). به طور کلی تاب‌آوری شهری به سازگاری و انعطاف‌پذیری سیستم و شبکه‌های شهری به منظور حفظ یا بازیابی سریع به حالت ایده‌آل در مواجهه با تداخلات اشاره دارد (Fahlberg et al., 2020, 2; Feng et al., 2020, 2; Simone et al., 2021, 2). این مفهوم، توانایی جذب شوک‌ها و ماندن در یک حالت خاص، توانایی خودسازماندهی و توانایی سازگاری و یادگیری را از جمله قابلیت‌های مهم و مورد نیاز برای شهرهای تاب‌آور می‌داند (Chen et al., 2020, 1; Schelfaut et al., 2011, 825) که در اثر تعامل عوامل و ابعاد مختلف شکل خواهد گرفت (Li et al., 2020, 5; Feng et al., 2020, 1-2).

ب) تاب‌آوری اجتماعی: تاب‌آوری شهری ابعاد مختلفی نظیر اجتماعی، اقتصادی، کالبدی، نهادی، زیست‌محیطی و ... را در برمی‌گیرد که با یکدیگر ارتباط تنگاتنگی دارند و به هم وابسته می‌باشند (Chen et al., 2020, 2; Saja et al., 2020, 1). در این میان بعد اجتماعی یک اصل اساسی در تاب‌آوری شهری می‌باشد (عبادالله زاده ملکی و همکاران، ۱۳۹۶، ۴۶) که عمدتا به توانایی جوامع برای پیش‌بینی، آماده‌سازی، مقاومت و بازیابی در برابر اثرات فاجعه نسبت داده می‌شود (Lwin et al., 2020, 1; Peth&Sakdapolrak, 2020, 20 ؛ کاظمی، ۱۳۹۸، ۱۳۹). به طور کلی به منظور دستیابی به یک جامعه تاب‌آور، تنها ارتقاء و بهبود مولفه‌های کالبدی کفایت نمی‌کند و مد نظر قرار دادن این نکته که نمی‌توان ساخت و سازهای ایمن را بدون داشتن اجتماعی تاب‌آور فراهم کرد نیز حائز اهمیت است. لذا ایجاد یک اجتماع تاب‌آور در واقع یک سرمایه‌گذاری موثر و پایدار در جهت ایجاد جامعه‌ای استوار و پابرجا تصور می‌شود (باستانی و حنایی، ۱۳۹۹، ۳). به عبارتی دیگر دانستن خطر لزوماً خسارات را کاهش نمی‌دهد اما جوامع آگاه و آماده می‌توانند آسیب‌ها را جبران و از اثرات آن بکاهند (Schelfaut et al., 2011, 831). تاب‌آوری اجتماعی در ادبیات با اصطلاح تاب‌آوری در هم آمیخته شده (Copeland et al., 2020, 1) و اغلب تحت عنوان توانایی یک جامعه در استفاده از منابع خود برای پاسخ به اخلال و پیامدهای مربوط به فاجعه (Copeland et al., 2020, 4) با هدف ارتقای ظرفیت و مهارت افراد، گروه‌ها و سازمان‌ها تعریف می‌شود (بسطامی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۷، ۲۱۱). تاب‌آوری اجتماعی بیانگر توانایی مردم و گروه‌های اجتماعی در مواجهه با بحران در شرایط اضطراری با استفاده از منابع و ظرفیت‌های فردی و جمعی و به اشتراک گذاشتن آموزه‌های حاصله

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-23]
[DOR: 20.1001.1.22225602.1402.11.43.5.5]

می‌باشد (عباداله زاده ملکی و همکاران، ۱۳۹۶، ۲۶۸). به طور کلی نقطه اشتراک اغلب تعاریف تاب‌آوری اجتماعی را می‌توان در بهره‌گیری از ظرفیت و توانایی جامعه برای از عهده خطر برآمدن و تطابق با اختلالات و یا تغییرات احتمالی خلاصه نمود که بازتوانی جوامع و برون رفت از بحران‌ها را در مشارکت تمامی دینفعان با مد نظر قرار دادن توانایی‌ها و کارآمدی هر یک از افراد و اقشار اجتماعی می‌داند. به عبارتی دیگر تلاش جمعی، تشریک مساعی، تبادل نظر و تعامل و همراهی اعضای جامعه با تاکید بر بهره‌گیری از نقطه نظرات و توانایی همه افراد و گروه‌ها با تفاوت‌ها و ویژگی‌های مختلف، جزء ارکان اصلی و لازمه یک جامعه تاب‌آور می‌باشد. بر این اساس و با توجه به سطح وسیع خسارات، تلفات ناشی از سوانح و عدم قطعیت‌ها، ارزیابی و شناخت نحوه تاثیرگذاری منابع و ظرفیت‌های جوامع در افزایش تاب‌آوری نقش به سزایی دارد (بسطامی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۷، ۲۱۱). در این میان نوع نگرش به مقوله تاب‌آوری و نحوه تحلیل آن از یک طرف در چگونگی شناخت تاب‌آوری وضع موجود و علل آن نقش کلیدی دارد و از طرف دیگر سیاست‌ها و اقدامات تقلیل خطر و نحوه مواجه با آن را تحت تأثیر اساسی قرار می‌دهد. از این رو ارزیابی تاب‌آوری اجتماعی در برابر تهدیدات و کاهش اثرات آن، با توجه به نتایجی که در بر خواهد داشت، از اهمیت بسیاری برخوردار می‌باشد (حیدری‌فر و همکاران، ۱۳۹۷، ۱۰۸). بدین منظور پس از مروری بر تجارب و پژوهش‌های مشابه صورت گرفته در این حوزه، شاخص‌های به کار رفته در این مطالعات به منظور ارزیابی توانایی و ظرفیت ساکنان در رویارویی با اختلالات و بحران‌ها، به صورت آمیخته پژوهی در جدول شماره ۱ بررسی و گردآوری شده‌اند.

جدول ۱- شاخص‌های ارزیابی تاب‌آوری اجتماعی

نظریه‌پرداز	شاخص‌های تاب‌آوری اجتماعی																
	حس تعلق	امنیت	مشارکت	شبکه‌های خانوادگی	اعتماد	دانش و آگاهی	مسئولیت اجتماعی	ظرفیت‌های فردی	تعاملات اجتماعی	تجربیات پیشین	آداب و رسوم	ویژگی‌های جمعیتی- اجتماعی: افراد سالخورده یا کودکان	تحصیلات	قومیت	جنسیت
Copeland et al., 2020			×			×		×	×			×			×
Jacinto et al., 2020	×			×		×	×	×	×			×		×	×
Lwin et al., 2020	×		×		×		×		×	×					
Peth& Sakdapolrak, 2020	×		×												
Rahman et al., 2016			×					×							
Khalili et al., 2015	×		×		×	×		×		×					
Cutter et al., 2014	×		×			×	×	×							
احمدزاده کرمانی و امین‌زاده گوهرریزی، ۱۳۹۹												×	×		×
باستانی و حنایی، ۱۳۹۹			×			×									
عباداله زاده ملکی و همکاران، ۱۳۹۸	×		×		×	×	×	×	×	×		×	×		×
کاظمی، ۱۳۹۸	×		×		×		×	×	×	×	×		×	×	×
پورمحمدی و همکاران، ۱۳۹۸			×		×	×						×	×	×	×
نظم‌فر و پاشازاده، ۱۳۹۷			×		×	×	×								
امانپور و همکاران، ۱۳۹۷	×	×	×							×	×			×	
محمودزاده و هریسچیان، ۱۳۹۷	×	×	×									×		×	
حیدری‌فر و همکاران، ۱۳۹۷			×		×	×	×			×			×		
دخت بدیع و رحیمی، ۱۳۹۷	×				×	×		×	×			×		×	

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-23]

[DOR: 20.1001.1.23225602.1402.11.43.5.5]

نظریه‌پرداز	شاخص‌های تاب‌آوری اجتماعی												ویژگی‌های جمعیتی- اجتماعی					
	حس تعلق	امنیت	مشارکت	شبکه‌های خانوادگی	اعتماد	دانش و آگاهی	مسئولیت اجتماعی	ظرفیت‌های فردی	تعاملات اجتماعی	تجربیات پیشین	آداب و رسوم	افراد سالخورده یا کودکان	تحصیلات	قومیت	جنسیت
بسطامی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۷			×		×	×		×	×	×					
حاتمی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۶			×		×	×	×			×			×		
عبادالـه زاده ملکـی و همکـاران، ۱۳۹۶	×	×	×		×	×		×	×	×		×	×	×	×
بهزادفر و همکاران، ۱۳۹۶			×							×		×	×		×
جعفریان و همکاران، ۱۳۹۶			×		×	×		×				×	×	×	×
دلاکه و همکاران، ۱۳۹۶	×	×							×			×	×		
داداش‌پور و عادلی، ۱۳۹۴			×		×	×			×			×			×

با توجه به جدول شماره ۱، از جمله مهم‌ترین شاخص‌های تاب‌آوری اجتماعی می‌توان به برخی از ویژگی‌های جمعیتی (سن، جنسیت، تحصیلات و قومیت)، مشارکت اجتماعی، تعاملات اجتماعی، اعتماد به مردم و نهادهای امدادرسان، حس تعلق به مکان، ظرفیت‌های فردی (خودکارآمدی، کنترل احساسات و...)، دانش و آگاهی پیرامون مواجه با بحران‌ها و نهادهای مربوطه، تجربیات پیشین در برخورد با سوانح و مخاطرت و ... اشاره کرد. در این میان مد نظر قرار دادن برخی ویژگی‌های جمعیتی نظیر افراد سالخورده یا کودکان، تحصیلات، جنسیت و قومیت به دلیل برخی از محدودیت‌هایی که از لحاظ جسمی، فیزیولوژیکی، آگاهی، فرهنگی و ... داشته و بدین منظور تاثیر منفی بر تاب‌آوری اجتماعی دارد، به نظر می‌رسد که با تعاریف و مفهوم تاب‌آوری اجتماعی که به توانایی مردم و گروه‌های اجتماعی در استفاده از منابع و ظرفیت‌های فردی و جمعی برای پاسخ به اخلال و پیامدهای مربوط به فاجعه و بهبود و بازیابی شرایط تاکید دارد، در تناقض می‌باشد. به عبارتی دیگر تاب‌آوری اجتماعی به معنای به کارگیری و ارتقاء توانایی‌های همه اعضاء جامعه بدون در نظر گرفتن محدودیت‌های آن‌ها در مواجهه با تهدیدات می‌باشد و گزینش یا ضعیف پنداشتن برخی افراد و یا اقشار اجتماعی علی‌رغم توجه به ظرفیت‌ها و توانایی‌هایی که دارا می‌باشند، مانع از استفاده و بهره‌وری حداکثری از تمامی ظرفیت‌ها و منابع درون جامعه می‌باشد.

روش تحقیق

پژوهش حاضر به لحاظ ماهیت، توصیفی-تحلیلی و به لحاظ هدف، کاربردی محسوب می‌شود. رویکرد پژوهش نیز با توجه به هدف پژوهش، نمونه موردی می‌باشد. بدین منظور محله ناصرخسرو که جز محلات حاشیه‌نشین شهر اصفهان می‌باشد، در جهت بررسی میزان تاب‌آوری اجتماعی انتخاب و مورد بررسی قرار گرفته است. ادبیات و مبانی نظری این پژوهش با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای گردآوری شده و سپس با بهره‌گیری از داده‌های آماری (اطلاعات سرشماری دفتر تسهیلگری و توسعه محلی ناصرخسرو) و استفاده از ابزار پرسشنامه، داده‌های تکمیلی به منظور بررسی اهداف پژوهش جمع‌آوری شده‌اند. به منظور سنجش پایایی پرسشنامه از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شده که ضریب به دست آمده برابر با ۰.۸۴ می‌باشد. همچنین برای سنجش روایی پژوهش، از روش منطقی استفاده شده است. بدین ترتیب که هم ظاهر پرسشنامه و هم محتوای آن (کمیت و کیفیت گویه‌ها) از نظر جمعی از خبرگان و کارشناسان مرتبط با حوزه پژوهش (۱۰ نفر)، مورد بررسی قرار گرفته است. تعداد حجم نمونه پژوهش نیز با توجه به جمعیت ساکنان محله ناصرخسرو (۱۶۶۵۷ نفر)، با استفاده از فرمول کوکران و با ضریب خطای ۵٪ و درجه اطمینان ۰.۰۵، ۳۷۵ نفر برآورد شده است که نمونه‌ها به صورت تصادفی از میان ساکنان انتخاب شده‌اند. همچنین در راستای پوشش اهداف پژوهش و ارزیابی تاب‌آوری اجتماعی در محله ناصرخسرو، شاخص‌های مستخرج از ادبیات و چهارچوب نظری پژوهش بررسی و شاخص‌های منتخب مطابق با معیارهایی نظیر تعمیم‌پذیری، هدفمندی و معناداری، فراوانی استفاده در ادبیات و پژوهش‌های پیشین و... که در جدول شماره ۲ قابل مشاهده می‌باشد، گزینش شده‌اند.

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-23]
[DOR: 20.1001.1.22225602.1402.11.43.5.5]

جدول ۲- دلایل و معیارهای غربالگری و انتخاب شاخص‌ها به تفکیک مشخصات هر یک از شاخص‌های منتخب

شاخص‌های تاب‌آوری اجتماعی	معیارهای انتخاب شاخص‌های هدف								مختصات شاخص	
	قابلیت اندازه‌گیری و محاسبه	فراوانی استفاده در ادبیات پژوهش	هدفمندی و معناداری	قابلیت مقایسه در طول زمان	قابلیت تعمیم‌پذیری	ماهیت رشته‌ای و موضوعی	قابلیت کاربرد در مقیاس محلی	وجود منابع اطلاعاتی	مقیاس	جهت تاثیر و نرمال‌سازی
دانش و آگاهی	++	۱۵	A	دارد	بالا	بالا	مناسب	دارد	محلی	↑
تعاملات اجتماعی	+++	۱۰	A	دارد	متوسط	بالا	مناسب	دارد	محلی	↑
حس تعلق	+++	۱۲	A	دارد	متوسط	بالا	مناسب	دارد	محلی	↑
تجربیات	++	۱۰	A	دارد	بالا	بالا	مناسب	دارد	محلی	↑
مشارکت	+++	۲۰	A	دارد	بالا	بالا	مناسب	دارد	محلی	↑
اعتماد	+++	۱۳	A	دارد	متوسط	بالا	مناسب	دارد	محلی	↑
مسئولیت اجتماعی	+++	۸	A	دارد	متوسط	بالا	مناسب	دارد	محلی	↑
ظرفیت فردی	++	۱۱	A	دارد	متوسط	بالا	مناسب	دارد	محلی	↑

در نهایت پس از انتخاب شاخص‌ها در راستای دستیابی به اهداف پژوهش و ارزیابی میزان تاب‌آوری اجتماعی، گویه‌هایی به منظور سنجش هر شاخص تدوین شده است. در نهایت پس از بررسی میزان تاب‌آوری اجتماعی با توجه به شاخص‌های تدوین شده و همچنین به تفکیک ویژگی‌های جمعیتی-اجتماعی، با کمک نرم‌افزار SPSS و استفاده از تحلیل رگرسیون خطی، ارتباط میان ویژگی‌های جمعیتی-اجتماعی و تاثیر آن بر تاب‌آوری اجتماعی مورد بررسی قرار گرفته است. همچنین نظرات ساکنان در مورد سنجه‌ها و سوالات مطرح شده در قالب طیف پنج گزینه‌ای لیکرت (از خیلی زیاد تا خیلی کم) مشخص شده است. در نمودار شماره ۲ شاخص‌ها و سنجه‌های موثر بر تاب‌آوری اجتماعی ساکنان که مبنای بررسی این پژوهش قرار گرفته، نشان داده شده است.

تصویر ۲- شاخص‌ها و گویه‌های موثر بر تاب‌آوری اجتماعی

معرفی محدوده مورد مطالعه

محله ناصرخسرو از جمله محلات حاشیه‌نشین شهر اصفهان می‌باشد که در منطقه ۱۲ شهرداری اصفهان واقع شده است. این محله از شمال به خیابان شهید ابوترابی، از جنوب به خیابان ناصرخسرو، از غرب به زمین‌های کشاورزی و از شرق به تقاطع خیابان شهید ابوترابی منتهی می‌شود. در نقشه شماره ۱ موقعیت جغرافیایی محله ناصرخسرو مشخص شده است (اداره آمار و تحلیل اطلاعات شهرداری اصفهان، ۱۳۹۸).

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-23]
[DOR: 20.1001.1.23225602.1402.11.43.5.5]

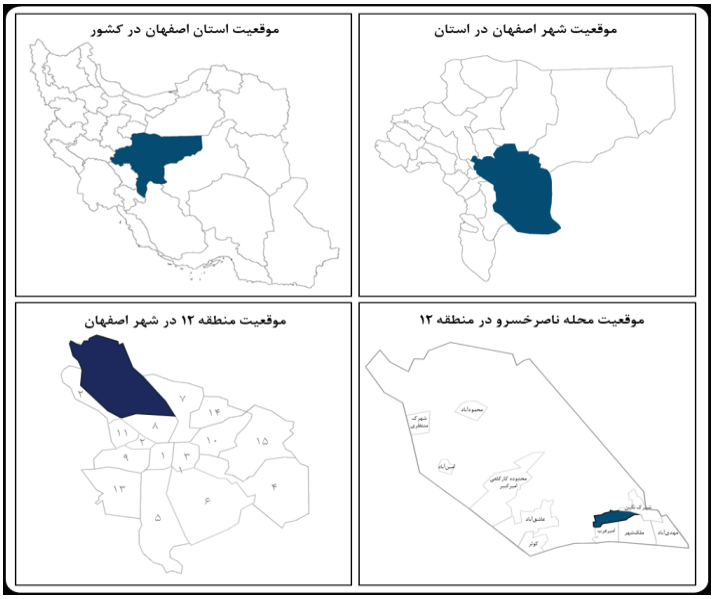

تصویر ۳- موقعیت جغرافیایی محله ناصرخسرو اصفهان (اداره آمار و تحلیل اطلاعات شهرداری اصفهان، ۱۳۹۸)

مطابق با شاخص‌های تاب‌آوری اجتماعی و همچنین ویژگی‌های جمعیتی-اجتماعی محلات حاشیه‌نشین، محله ناصرخسرو از تنوع قومیتی بالایی (ترک، عرب، کرد، افغان، بلوچ، لر، گرجی و پاکستانی) برخوردار می‌باشد. همچنین حدود ۳۰ درصد ساکنان محله ناصرخسرو فاقد پوشش بیمه درمانی و از نظر سطح تحصیلات حدود ۱۱ درصد از جمعیت بی‌سواد و حدود ۵۴ درصد از افراد تحصیلاتی پایین‌تر از دیپلم دارند. شایان ذکر است که حدود ۱۰ درصد از جمعیت محله را افراد بالای ۶۰ سال و حدود ۲۵ درصد جمعیت را کودکان زیر ۱۵ سال تشکیل می‌دهند (دفتر تسهیل‌گری و توسعه محلی ناصرخسرو، ۱۳۹۸). با توجه به آمار و اطلاعات مطرح شده پیرامون ویژگی‌های جمعیتی-اجتماعی محله ناصرخسرو و بررسی و مطابقت این آمار با شاخص‌های تاب‌آوری اجتماعی، می‌توان نتیجه گرفت که محله ناصرخسرو به نظر نسبت به سایر محلات آسیب‌پذیرتر و از تاب‌آوری اجتماعی پایین‌تری برخوردار می‌باشد. بدین منظور محله ناصرخسرو به عنوان نمونه مطالعاتی انتخاب شده و سعی شده تا با بررسی تاب‌آوری اجتماعی، مشخص شود که ویژگی‌های جمعیتی-اجتماعی تا چه میزان بر تاب‌آوری اجتماعی تاثیرگذار می‌باشد.

یافته‌های تحقیق

به منظور دستیابی به هدف پژوهش که بررسی تاثیر ویژگی‌های جمعیتی-اجتماعی بر میزان تاب‌آوری اجتماعی می‌باشد، در ابتدا تاب‌آوری اجتماعی محله ناصرخسرو با توجه به شاخص‌های مورد نظر سنجیده می‌شود. سپس هر کدام از متغیرها و ویژگی‌های جمعیتی-اجتماعی (سن، جنسیت، تحصیلات و قومیت) به تفکیک از نظر تاب‌آوری اجتماعی مورد بررسی قرار گرفته و در نهایت به منظور تبیین ارتباط میان ویژگی‌های جمعیت و تاب‌اوری اجتماعی، از تحلیل رگرسیون خطی استفاده می‌شود.

الف) تاب‌آوری اجتماعی محله ناصرخسرو: به منظور بررسی میزان تاب‌آوری اجتماعی محله ناصرخسرو، از ۸ شاخص حس تعلق، مشارکت، دانش و آگاهی، ظرفیت فردی، اعتماد، تجربیات، مسئولیت اجتماعی و تعاملات اجتماعی که مستخرج از ادبیات نظری پژوهش می‌باشد، استفاده شده است. اطلاعات حاصل برگرفته از پرسشنامه و سنجه‌هایی می‌باشد که برای سنجش هر شاخص تعریف و در جدول شماره ۳ گردآوری شده است.

مطابق با اطلاعات جدول شماره ۳، تعاملات اجتماعی میان ساکنان محله ناصرخسرو با امتیاز ۴/۰، اعتماد نسبت به یکدیگر و همچنین نهادهای امدادرسان با امتیاز ۳.۶ و مشارکت در فعالیت‌ها و برنامه‌ها با امتیاز ۳/۵ بیشترین امتیاز را در میان شاخص‌های تاب‌آوری اجتماعی به خود اختصاص داده‌اند. همچنین دانش و آگاهی، ظرفیت فردی و تجربیات با میانگین ۲/۵، ۲/۶ و ۲/۸ از کمترین امتیاز میان شاخص‌های تاب‌آوری اجتماعی برخوردار می‌باشند. آمار و اطلاعات مذکور حاکی از آن است که ساکنان محله ناصرخسرو از لحاظ شاخص‌های اجتماعی وضعیت بهتری نسبت به شاخص‌های فردی تاب‌آوری دارند. به طور کلی می‌توان میزان تاب‌آوری اجتماعی در محله ناصرخسرو را مطابق با اطلاعات حاصله و مجموع شاخص‌ها، متوسط (۳/۲) ارزیابی نمود.

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-23]
[DOR: 20.1001.1.22225602.1402.11.43.5.5]

جدول ۳- میزان تاب‌آوری اجتماعی در محله ناصرخسرو

شاخص	امتیازات										میانگین امتیاز
	خیلی کم		کم		متوسط		زیاد		خیلی زیاد		
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	
حس تعلق	۰	۰	۶۶	۱۷/۴	۱۳۹	۳۷/۳	۱۲۲	۳۲/۴	۴۸	۱۲/۹	۳/۴
مشارکت اجتماعی	۶	۱/۶	۲۹	۷/۸	۱۴۷	۳۹/۱	۱۵۴	۴۱	۳۹	۱۰/۵	۳/۵
دانش و آگاهی	۶۰	۱۶/۱	۱۱۴	۳۰/۶	۱۴۹	۳۹/۷	۵۲	۱۳/۷	۰	۰	۲/۵
ظرفیت فردی	۶۵	۱۷/۴	۷۸	۲۰/۹	۱۶۴	۴۳/۷	۶۸	۱۸	۰	۰	۲/۶
اعتماد	۷	۱/۹	۴۱	۱۰/۷	۱۱۵	۳۰/۸	۱۵۹	۴۲/۴	۵۳	۱۴/۲	۳.۶
تجربیات	۷	۱/۹	۱۵۴	۴۱/۳	۱۴۴	۳۸/۳	۵۱	۱۳/۴	۱۹	۵/۱	۲.۸
مسئولیت اجتماعی	۴	۱/۱	۳۶	۹/۴	۱۹۰	۵۰/۷	۱۳۴	۳۵/۹	۱۱	۲/۹	۳/۳
تعاملات اجتماعی	۴	۰/۸	۱۷	۴/۶	۵۴	۱۴/۲	۱۹۵	۵۲/۳	۱۰۵	۲۸/۲	۴/۰
تاب‌آوری اجتماعی					۳/۲						

ب) بررسی تاب‌آوری اجتماعی بر اساس ویژگی‌های جمعیتی-اجتماعی: به منظور بررسی نقش و تاثیر ویژگی‌های جمعیتی-اجتماعی بر میزان تاب‌آوری اجتماعی محله ناصرخسرو اصفهان، شاخص‌های تاب‌آوری اجتماعی به تفکیک ساختار سنی، جنسیت، تحصیلات و قومیت در جدول شماره ۴ گردآوری شده است.

جدول ۴- میزان تاب‌آوری اجتماعی محله ناصرخسرو به تفکیک ویژگی‌های جمعیتی- اجتماعی

متغیرها		تعداد	حس تعلق	مشارکت	دانش و آگاهی	ظرفیت فردی	اعتماد	تجربیات	مسئولیت اجتماعی	تعاملات اجتماعی	تاب‌آوری اجتماعی
سن (سال)	کمتر از ۱۵	۹۱	۴/۲	۴/۱	۳/۱	۲/۶	۳/۵	۲/۱	۳/۴	۴/۴	۳/۵
	۱۵ تا ۶۰	۱۸۲	۲/۹	۳/۴	۲/۵	۳	۳/۷	۲/۵	۳	۳/۶	۳/۱
	بیشتر از ۶۰	۱۰۲	۳/۲	۳/۱	۱/۹	۲/۲	۳/۳	۳/۷	۳/۲	۴/۲	۳/۱
جنسیت	مرد	۱۹۹	۳/۴	۳/۳	۲/۶	۲/۷	۳/۷	۲/۸	۳/۳	۳/۹	۳/۲
	زن	۱۷۶	۳/۴	۳/۷	۲/۴	۲/۶	۳/۶	۲/۸	۳/۵	۴/۲	۳/۳
تحصیلات	بیسواد	۱۰۹	۳/۷	۳/۵	۱/۹	۲/۳	۳/۳	۳/۳	۳/۳	۴/۱	۳/۲
	زیر دیپلم	۱۰۳	۴/۲	۳/۹	۳	۲/۱	۳/۵	۲/۵	۳/۴	۴/۴	۳/۴
	دیپلم	۹۵	۳/۱	۳/۷	۲	۳/۳	۳/۹	۲/۷	۳/۵	۴/۲	۳/۳
	کارشناسی	۴۸	۳	۳/۱	۲/۹	۳/۱	۳/۶	۲/۶	۳/۱	۳/۵	۳/۱
	ارشد و بالاتر	۲۰	۲/۷	۲/۹	۳	۲/۹	۳/۷	۲/۶	۲/۸	۳/۸	۳/۱
قومیت	فارس	۱۶۷	۳/۷	۳/۴	۲/۶	۲/۴	۳/۱	۳	۳/۲	۳/۹	۳/۲
	لر	۷۹	۳/۲	۳/۵	۲/۸	۲/۷	۳/۹	۲/۷	۳/۳	۴	۳/۳
	ترک	۶۹	۲/۹	۳/۴	۲/۷	۲/۹	۳/۸	۲/۹	۳/۵	۴	۳/۳
	افغان	۶۰	۳/۶	۳/۶	۲/۳	۲/۹	۳/۶	۲/۴	۳/۳	۴/۳	۳/۳

با توجه به جدول شماره ۴، جمعیت کمتر از ۱۵ سال و بیشتر از ۶۰ سال که اغلب به عنوان قشر آسیب‌پذیر در مواجه با سوانح و بحران‌ها به شمار می‌روند، از تاب‌آوری اجتماعی برابر و یا بیشتری نسبت به افراد بین ۱۵ تا ۶۰ سال برخوردار می‌باشند. به عبارتی دیگر افراد بالای ۶۰ سال علی‌رغم برخی محدودیت‌ها از لحاظ جسمی، در مواقع بحرانی می‌توانند با در اختیار قرار دادن تجارب خود در اختیار سایرین، احساس مسئولیت‌پذیری اجتماعی بالا و شناخت و تعاملی که با اعضاء محله دارند، با هدایت و راهنمایی جامعه و کنترل شرایط بحرانی مثمر ثمر واقع شوند. کودکان و نوجوانان نیز با حس تعلق، اعتماد، مسئولیت‌پذیری و تعامل و آشنایی بالایی که نسبت به هم‌محلی‌ها و همسایگان دارند، می‌توانند پیوند دهنده ارتباط میان مردم محله و تقویت انسجام و سرمایه اجتماعی شوند. همچنین با مد نظر قرار دادن تفاوت‌های فیزیولوژیکی میان مردان و زنان که

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-23]
[DOR: 20.1001.1.23225602.1402.11.43.5.5]

باعث شده در اغلب پژوهش‌ها زنان نسبت به مردان ضعیف‌تر محسوب شوند، داده‌ها حاکی از آن است که تاب‌آوری اجتماعی زنان نسبت به مردان بیشتر است. به عبارتی دیگر مسئولیت اجتماعی، تعاملات و مشارکت بیشتر زنان در سطح محله که از جمله دلایل آن می‌توان به گذراندن و صرف اوقات بیشتر در سطح محله اشاره کرد، به عنوان عاملی مهم در جهت تقویت و افزایش تاب‌آوری اجتماعی زنان به شمار می‌رود. سطح سواد یا تحصیلات از دیگر متغیرهایی است که در اغلب پژوهش‌ها به عنوان عاملی مهم در تاب‌آوری اجتماعی محسوب می‌شود و انتظار می‌رود که هر چه سطح تحصیلات افراد افزایش یابد، تاب‌آوری اجتماعی نیز به تبع آن افزایش یابد. اطلاعات جدول شماره ۳ بیانگر آن است که در بسیاری از شاخص‌ها نظیر حس تعلق، مشارکت اجتماعی، تعاملات اجتماعی و مسئولیت اجتماعی افراد کمتر تحصیل کرده و بی‌سواد امتیاز بیشتری دارند و به طور کلی میزان تاب‌آوری اجتماعی افراد با تحصیلات پایین‌تر به مراتب بیشتر از افراد تحصیل کرده است و به نظر می‌رسد که آموزش‌های رسمی مدارس و دانشگاه‌ها نتوانسته انتظارات را برآورده سازد. تنوع قومیتی متغیر دیگری است که به عنوان عاملی موثر در جهت کاهش تاب‌آوری اجتماعی جوامع در نظر گرفته می‌شود. پرسشنامه‌های تهیه شده در محله ناصرخسرو تعدادی از قومیت‌ها که از نظر جمعیتی از تعداد بیشتری برخوردار بودند نظیر لر، ترک و افغان را توانست پوشش دهد. اطلاعات حاصله از پرسش‌نامه‌ها گویای این موضوع بود که تاب‌آوری اجتماعی سایر قومیت‌ها و مهاجران از فارس‌ها و افراد بومی بیشتر بود. به عبارتی دیگر با قبول این موضوع که تنوع قومیتی می‌تواند عاملی در جهت کاهش تاب‌آوری اجتماعی باشد، لیکن این موضوع می‌تواند در مواردی با به اشتراک گزاشتن تجارب، کمک به یکدیگر و یا همکاری و مشارکت در رویارویی با سوانح و بحران‌ها، در جهت حل مسائل و رسیدن به حالت تعادل و پایداری جوامع موثر واقع شود.

ج) تبیین ویژگی‌های جمعیتی- اجتماعی بر تاب‌آوری اجتماعی: به منظور تبیین نقش متغیرهای جمعیت شناختی نظیر سن، جنسیت، تحصیلات و قومیت بر میزان تاب‌آوری اجتماعی، از تحلیل رگرسیون خطی استفاده شده است. نتایج حاصل از تحلیل رگرسیون خطی در جدول شماره ۵ نشان داده شده است. با توجه به سطح معناداری (sig) که بیانگر وجود یا عدم وجود ارتباط میان متغیرها و تاب‌آوری اجتماعی می‌باشد، مقدار معناداری جنسیت بیشتر از میزان قابل قبول (۰/۰۵) است که حاکی از عدم وجود ارتباط معنادار می‌باشد. متغیرهای سن و تحصیلات هم با توجه به مقادیر sig، ارتباط معناداری با تاب‌آوری اجتماعی دارند اما ضریب تعیین تعدیل شده (R^2AD) و مقدار استاندارد بتا (Beta) که بیانگر میزان تاثیرگذاری بر تاب‌آوری اجتماعی می‌باشند، نشان می‌دهد که سن و تحصیلات تاثیری ناچیزی بر تاب‌آوری اجتماعی دارند. به عبارتی دیگر سن و تحصیلات به ترتیب ۷ و ۸ درصد از واریانس تاب‌آوری اجتماعی را تبیین می‌کند. به منظور تبیین ارتباط قومیت با تاب‌آوری اجتماعی به بررسی ارتباط هر یک از قومیت‌ها به صورت مستقل پرداخته شده است. مطابق با اطلاعات و سطح معناداری، قومیت لر و ترک ارتباط معناداری با تاب‌آوری اجتماعی ندارند و فارس‌ها و افغان‌ها با مقدار معناداری ۰/۰۱۵ و ۰/۰۰۴ دارای ارتباط معنادار می‌باشند. همچنین ضریب تعیین تعدیل شده (R^2AD) و مقدار استاندارد بتا (Beta) برای این دو قومیت نیز بیانگر ارتباط و تاثیر بسیار ضعیف بر تاب‌آوری اجتماعی می‌باشد به طوری که فارس‌ها تنها ۱ درصد و افغان‌ها حدود ۲ درصد از واریانس تاب‌آوری اجتماعی را تبیین می‌کنند. به طور کلی متغیرهای جمعیت‌شناختی یا فاقد ارتباط با تاب‌آوری اجتماعی و یا تاثیر بسیار کمی بر آن دارند.

جدول ۵- ضرائب تحلیل رگرسیون تاب‌آوری اجتماعی با متغیرهای جمعیت‌شناختی

متغیرهای جمعیت شناختی		ضریب همبستگی (R)	ضریب تعیین (R^2)	ضریب تعیین تعدیل شده (R^2AD)	آماره F	مقدار بتا (B)	استاندارد بتا (Beta)	t	سطح معناداری (sig)
سن		۰/۲۷۵	۰/۰۷۶	۰/۰۷۳	۳۰/۳۴۳	-۰/۲۵۱	-۰/۲۷۵	-۵/۵۰۸	۰/۰۰۰
جنسیت		۰/۰۱۳	۰	-۰/۰۰۳	۰/۰۶۰	-۰/۰۱۲	-۰/۰۱۳	-۰/۲۴۶	۰/۸۰۶
تحصیلات		۰/۲۹۴	۰/۰۸۶	۰/۰۸۴	۳۵/۰۱۷	-۰/۰۸۶	-۰/۲۹۴	-۵/۹۱۸	۰/۰۰۰
قومیت	فارس	۰/۱۲۶	۰/۰۱۶	۰/۰۱۳	۵/۹۵۲	-۰/۱۱۷	-۰/۱۲۶	-۲/۴۴۰	۰/۰۱۵
	لر	۰/۰۵۰	۰/۰۰۳	۰/۰۰۰	۰/۹۴۶	۰/۰۶۰	۰/۰۵۰	۰/۹۷۲	۰/۳۳۱
	ترک	۰/۰۰۵	۰/۰۰۰	-۰/۰۰۳	۰/۰۰۹	-۰/۰۰۶	-۰/۰۰۵	۰/۰۹۴	۰/۹۲۵
	افغان	۰/۱۴۸	۰/۰۲۲	۰/۰۱۹	۸/۲۸۸	۰/۲۲۴	۰/۱۴۸	۰/۸۷۹	۰/۰۰۴

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-23]
[DOR: 20.1001.1.22225602.1402.11.43.5.5]

بحث و نتیجه‌گیری

با مد نظر قرار دادن تنوع و تعدد بحران‌ها در سال‌های اخیر که تنها به خسارات کالبدی ختم نمی‌شوند و سایر ابعاد زندگی انسان را نیز در بر می‌گیرند، لزوم توجه و اهمیت به تاب‌آوری جوامع بیش از پیش احساس می‌شود. این در حالی است که اغلب پژوهش‌ها و سیاست‌ها بر روی بعد کالبدی متمرکز شده و به اجتماعات به عنوان عواملی که نقش تعیین کننده‌ای در بازیابی و به تعادل رسیدن جوامع پس از وقوع بحران دارند، کم‌تر توجه شده است. شایان ذکر است تمرکز صرف بر روی مخاطرات طبیعی نظیر سیل و زلزله و بی‌توجهی به بحران‌های جدید که با پیشرفت علم و تکنولوژی چشم به عرصه ظهور گذاشتند و اغلب به دنبال فشار و تحت تاثیر قرار دادن افراد و گروه‌ها برای دستیابی به اهداف خود می‌باشند، باعث می‌شود که جوامع در برابر بحران‌ها آسیب‌پذیر و با شکست مواجه شوند. همچنین عدم توانایی پیش‌بینی وقوع نوع مخاطرات طبیعی و شدت آن و مد نظر قرار دادن نقش اعضاء جامعه در مواجه با بحران و توانایی و ظرفیت آن‌ها برای بهبود اوضاع نیز بیانگر این نکته است که افراد و اجتماعات تاب‌آور می‌توانند فارغ از هر نوع بحران، به مقابله با آن بپردازد و بدون ناامیدی شرایط را تغییر دهند. لیکن تاب‌آوری اجتماعات و یا به عبارتی دیگر تاب‌آوری اجتماعی می‌تواند به عنوان یکی از مهم‌ترین ابعاد تاب‌آوری در رویارویی با بحران‌ها و مخاطرات تاثیر به سزایی داشته باشد. بدین منظور این پژوهش با تمرکز بر تاب‌آوری اجتماعی و بررسی پژوهش‌های مرتبط در این زمینه، درصدد سنجش و ارزیابی تاب‌آوری اجتماعی در محله حاشیه‌نشین ناصرخسرو اصفهان که از لحاظ ویژگی‌های جمعیتی–اجتماعی به نظر از سایر محلات آسیب‌پذیرتر است، می‌باشد. بررسی‌های صورت گرفته پیرامون عوامل و شاخص‌های موثر بر تاب‌آوری اجتماعی حاکی از آن است مسئولیت‌پذیری، حس تعلق، مشارکت، دانش و تجربیات، اعتماد، تعاملات اجتماعی، ظرفیت و توانایی فردی و همچنین برخی از ویژگی‌ها یا محدودیت‌های بافت جمعیتی نظیر تحصیلات، سن، جنسیت و قومیت بر تاب‌آوری اجتماعی تاثیرگذار می‌باشند. در این میان برخی از پژوهش‌های صورت گرفته در این حوزه، ویژگی‌های جمعیتی–اجتماعی را تحت عنوان تاب‌آوری اجتماعی در نظر گرفته و افراد سالخورده (بالای ۶۰ سال) و کودکان (زیر ۱۵ سال) را به دلیل محدودیت‌های جسمی، زنان را به دلیل محدودیت‌های فیزیولوژیکی، تنوع قومیتی را به دلیل کاهش همبستگی و سرمایه اجتماعی و پایین بودن سطح تحصیلات را به عنوان عواملی برای آسیب‌پذیری و میزان تاب‌آوری اجتماعی در نظر گرفته‌اند. این موضوع و توجه به محدودیت‌های اقشار و گروه‌های مختلف جامعه به نظر می‌رسد که با تعریف تاب‌آوری اجتماعی که سعی در به کارگیری توانایی تمام افراد در برخورد با اختلالات و بهبود و بازگشت به حالت اولیه دارد، در تضاد می‌باشد. لذا هدف اصلی این پژوهش تبیین ارتباط میان ویژگی‌های جمعیتی–اجتماعی مطرح شده با سایر شاخص‌های تاب‌آوری اجتماعی می‌باشد. نتایج این پژوهش حاکی از آن است که ویژگی‌های جمعیتی–اجتماعی نظیر سن، جنسیت، تحصیلات و قومیت یا فاقد ارتباط معنادار و یا ارتباط و تاثیر ناچیزی بر تاب‌آوری اجتماعی دارند و هر کدام از گروه‌ها با داشتن ویژگی‌های مختص خود، می‌توانند در مواجه با بحران‌ها مثمر ثمر واقع شوند. به عبارتی دیگر علاوه بر عدم ارتباط معنادار ویژگی‌های جمعیتی–اجتماعی با تاب‌آوری اجتماعی، بررسی میزان تاب‌آوری اجتماعی و شاخص‌های مربوطه در کودکان و افراد سالخورده، بانوان، افراد با تحصیلات پایین و قومیت‌های مختلف نشان داد که هر یک از اقشار اجتماعی نام برده علی‌رغم وجود برخی محدودیت‌ها، امتیاز قابل توجهی را در برخی از شاخص‌ها و یا میزان تاب‌آوری اجتماعی کسب کرده که بیانگر ظرفیت و توانایی این اقشار و تاثیر مثبتی است که می‌تواند بر تاب‌آوری اجتماعی در جوامع و همچنین مواجهه و مقابله با تهدیدات بر جای گذارند. تعاملات اجتماعی و مشارکت بالای بانوان، تجربه مواجه با سوانح و شناختی که افراد سالخورده (بیشتر از ۶۰ سال) نسبت به اعضاء محله دارند، حس تعلق، مشارکت و تعاملات اجتماعی بالا در کودکان و افراد با سطح تحصیلات پایین‌تر و همچنین تاب‌آوری اجتماعی بیشتر قومیت‌های مختلف به نسبت فارس‌ها به سبب ویژگی‌ها و تفاوت‌هایی که هر یک از قومیت‌ها فراخور آداب و رسوم، سبک زندگی و ... دارند، از جمله ظرفیت‌ها و منابعی است که می‌توان به آن اشاره و با تعامل و هم‌افزایی و استفاده حداکثری از این پتانسیل‌ها، در مقابله با بحران‌ها از آن بهره جست. ذکر این نکته نیز حائز اهمیت است که هدف این پژوهش نفی تاثیر ویژگی‌ها و برخی محدودیت‌های جمعیتی–اجتماعی بر میزان تاب‌آوری اجتماعی نمی‌باشد، بلکه به دنبال پر رنگ کردن ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های هر یک از اقشار و گروه‌های مختلف و به کارگیری آن در رویارویی و مواجه با سوانح و بهبود و بازیابی شرایط است.

منابع

- احمدزاده کرمانی، ح.، و امین‌زاده گوهرریزی، ب. (۱۳۹۹). ارزیابی ابعاد تاب آوری شهری با استفاده از روش میانگین مجموع فواصل از حد بهینه (مطالعه موردی: منطقه ۹ شهرداری مشهد). فصلنامه هویت شهر، ۱۴(۴۱): ۳۳-۴۴.
- اداره آمار و تحلیل اطلاعات شهرداری اصفهان. (۱۳۹۸). آمارنامه شهر اصفهان (فصل دوم: جمعیت).
- امانپور، س.، ملکی، س.، صفایی پور، م.، و امیری فهلیانی، م. (۱۳۹۷). تحلیل وضعیت و تعیین استراتژی‌های مبتنی بر سناریو در تاب‌آوری کلانشهرهای ایران(موردپژوهی، کلانشهر اهواز). فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، ۹(۳۵): ۳۱-۴۶.
- باستانی، م.، و حنایی، ت. (۱۳۹۹). مطالعه تطبیقی تاب آوری اجتماعی در راستای اهداف بازآفرینی شهری (نمونه موردی: محلات ایران، فیلیپین و مالزی). مجله شهر ایمن، ۳(۹): ۱-۱۷.

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-23]

[DOR: 20.1001.1.23225602.1402.11.43.5.5]

- بسطامی‌نیا، ا.، رضایی، م، و سرایی، م. (۱۳۹۷). تبیین و تحلیل تاب‌آوری اجتماعی برای مقابله با سوانح طبیعی. فصلنامه دانش پیشگیری و مدیریت بحران، ۸(۳): ۲۰۹-۲۲۴.

- پوراحمد، ا.، زیاری، ک.، و صادقی، ع. (۱۳۹۷). تحلیل فضایی مولفه‌های تاب‌آوری کالبدی بافت‌های فرسوده شهری در برابر زلزله (مطالعه موردی: منطقه ۱۰ شهرداری تهران). برنامه‌ریزی فضایی (جغرافیا)، ۸(۱): ۱۱۱-۱۳۰.

- پورمحمدی، م.، هادی، ا.، و هادی، ا. (۱۳۹۸). تبیین ابعاد اجتماعی- اقتصادی تاب آوری شهری در برابر زلزله مطالعه موردی: منطقه ۴ شهر تبریز. فصلنامه دانش پیشگیری و مدیریت بحران، ۹(۱): ۷۸-۸۹.

- جعفریان، ن.، حاتمی‌نژاد، ح.، و مبهوت، م. (۱۳۹۶). ارزیابی تاب آوری اجتماعی و اقتصادی در برابر زلزله (نمونه موردی بجنورد). فصلنامه امداد و نجات، ۹(۱): ۱۵-۲۶.

- حاتمی‌نژاد، ح.، فرهادی‌خواه، ح.، آروین، م.، و رحیم پور، ن. (۱۳۹۶). بررسی ابعاد موثر بر تاب آوری شهری با استفاده از مدل ساختاری تفسیری (نمونه موردی: شهر اهواز). فصلنامه دانش پیشگیری و مدیریت بحران، ۷(۱): ۳۵.

- حسنی، ق. (۱۳۹۷). تحلیلی بر چالش‌ها و آسیب‌پذیری تاب‌آوری فرهنگی در اجتماع بومی (مطالعه موردی تالاب های محلی فریدونکنار). مجله جامعه شناسی نهادهای اجتماعی، ۵(۱۲): ۲۶۹-۲۹۱.

- حکیمی، ه.، معبودی، م.، و علیزاده، پ. (۱۳۹۶). تحلیل تاب آوری فردی ساکنین سکونتگاه های غیررسمی در مقابل مخاطرات محیطی (مطالعه موردی:شهر ارومیه). فصلنامه پژوهش های جغرافیایی برنامه ریزی شهری، ۵(۲): ۱۷۳-۱۹۸.

- حیدری‌فر، م.، حسینی سیاه گلی، م.، و سلیمانی‌راد، ا. (۱۳۹۷). سنجش مولفه‌های تاب آوری شهری نمونه موردی: کلانشهرکرمانشاه. فصلنامه جغرافیا و مطالعات محیطی، ۷(۲۸): ۱۰۷-۱۲۵.

- داداش‌پور، ه.، و عادلی، ز. (۱۳۹۴). سنجش ظرفیت های تاب آوری در مجموعه ی شهری قزوین. نشریه مدیریت بحران، ۴(۲): ۷۳-۸۴.

- دخت بدیع، پ.، رحیمی، م. (۱۳۹۷). بررسی و سنجش تاب‌آوری شبکه ارتباطی شهری با رویکرد مدیریت بحران (نمونه موردی منطقه ۲ تهران). فصلنامه نگرش های نو در جغرافیای انسانی، ۱۰(۲): ۴۱-۶۵.

- دفتر تسهیلگری و توسعه محلی ناصرخسرو (۱۳۹۸). تمام شماری محله ناصرخسرو اصفهان.

- دلاکه، ح.، ثمره محسن بیگی، ح.، و شاهیوندی، ا. (۱۳۹۶). سنجش میزان تاب آوری اجتماعی در مناطق شهری اصفهان. *مجله جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی*، ۴(۹): ۲۲۷-۲۵۲.

- روستا، م.، ابراهیم زاده، ع.، و ایستگلدی، م. (۱۳۹۷). ارزیابی میزان تاب آوری اجتماعی شهری موردشناسی، شهر زاهدان. *فصلنامه پژوهش و برنامه ریزی شهری*، ۹(۳۲): ۱-۱۴.

- زالی، ن.، و سهرابی رضوان، م. (۱۳۹۷). ارزیابی ابعاد و مولفه های موثر بر تاب آوری منطقه ای با استفاده از تکنیک TRIZ (مطالعه موردی: استان همدان). *فصلنامه برنامه ریزی منطقه ای*، ۸(۲۹): ۴۱-۵۲.

- عباداله زاده ملکی، ش.، خانلو، ن.، زیاری، ک.، و شالی امینی، و. (۱۳۹۸). اولویت سنجی عوامل موثر بر تاب آوری اجتماعی در برابر مخاطرات طبیعی با تاکید بر زلزله. *فصلنامه هویت شهر*، ۱۳(۳۷): ۴۵-۵۸.

- عباداله زاده ملکی، ش.، خانلو، ن.، زیاری، ک.، و شالی امینی، و. (۱۳۹۶). سنجش و ارزیابی تاب آوری اجتماعی جهت مقابله با بحران‌های طبیعی، مطالعه موردی: زلزله در محلات تاریخی شهر اردبیل. *نشریه مدیریت شهری*، ۱۶(۴۸): ۲۶۳-۲۸۰.

- فعلی، ج.، گرجی کرسامی، ع.، و سیاه چشم، م. (۱۳۹۷). بررسی تاثیر سرمایه اجتماعی بر امنیت اجتماعی (موردمطالعه شهروندان محلات حاشیه نشین شهر ساری). *پژوهش نامه نظم و امنیت انتظامی*، ۱۱(۳): ۲۹-۵۵.

- فنی، ز.، و معصومی، ل. (۱۳۹۵). سنجش و ارزیابی تاثیر سبک زندگی بر میزان تاب آوری شهری (مطالعه تطبیقی: محلات قیطریه و شکوفه شمالی در مناطق ۱ و ۱۹ تهران). *فصلنامه مطالعات جامعه شناختی شهری*، ۶(۱۹): ۶۱-۸۴.

- کاظمی، ن. (۱۳۹۸). تدوین سناریوهای تاب آوری در برابر زلزله بر مبنای پیوندهای روستایی-شهری (مطالعه موردی: شهرستان های شمیرانات، دماوند و فیروزکوه). *فصلنامه مسکن و محیط روستا*، ۳۸(۱۶۶): ۱۳۷-۱۵۲.

- گل‌وردی، م. (۱۳۹۶). تاب آوری ملی: مروری بر ادبیات تحقیق. *فصلنامه مطالعات راهبردی سیاستگذاری عمومی*، ۷(۲۵): ۲۹۳-۳۱۰.

- لطفی، ح.، مفرح، م.، آفتاب، ا.، و مجنونی، ع. (۱۳۹۷). نقش حکم روایی مطلوب شهری در افزایش تاب آوری سکونت گاه های غیررسمی در ایران (مطالعه موردی: کلان شهر تبریز). *فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)*، ۸(۲): ۲۰۹-۲۲۴.

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-23]

[DOR: 20.1001.1.22225602.1402.11.43.5.5]

- محمدی سرین دیزج، م.، احدنژادروشتی، م.، مرصوصی، ن.، و عسگری، ع. (۱۳۹۶). ارزیابی میزان تاب آوری نواحی شهری با تاکید بر دسترسی به عناصر کالبدی حیاتی و موثر در برابر مخاطره زلزله, با استفاده از مدل تصمیم گیری چند معیاره Todim (مطالعه موردی: شهر زنجان). *نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی (جغرافیای انسانی)*، ۹(۴): ۸۹-۱۱۰.
- محمودزاده، ح.، و هریسچیان، م. (۱۳۹۷). سنجش و اولویت بندی شاخص های تاب آوری با روش ترکیبی معادلات ساختاری و تحلیل چند متغیره فازی (مطالعه موردی: منطقه یک کلانشهر تبریز). *فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری*، ۹(۳۴): ۵۹-۷۴.
- مشکینی، ا.، و امیرفخریان، م. (۱۳۹۴). شناسایی اولویت های کوچک سازی مسکن به منظور بهبود کیفیت کالبدی محلات حاشیه نشین شهر مشهد. *فصلنامه مسکن و محیط روستا*، ۳۴(۱۵۱): ۱۰۷-۱۲۳.
- بهزادفر، م.، امیدوار، ب.، قالیباف، م.، و قاسمی، ر. (۱۳۹۶). تدوین شاخص تاب آوری شهری در مقابل زلزله. *امداد و نجات*، ۹(۳): ۸۰-۸۶.
- میرزاعلی، م.، نظری، ع.، و اونق، م. (۱۳۹۷). سنجش ابعاد کالبدی تاب آوری جوامع روستایی در مواجهه با سیل (مطالعه موردی: حوضه آبخیز گرگانرود). *فصلنامه برنامه ریزی توسعه کالبدی*، ۳(۱۱): ۱۱۱-۱۳۳.
- نظم‌فر، ح.، و پاشازاده، ا. (۱۳۹۷). ارزیابی تاب‌آوری شهری در برابر مخاطرات طبیعی (مطالعه موردی: شهر اردبیل). *فصلنامه آمایش جغرافیایی فضا*، ۸(۲۷): ۱۰۱-۱۱۶.
- هندی،ه.، اقبالی، ن.، سرور، ر.، و پیشگاهی‌فرد، ز. (۱۳۹۵). بررسی اثر تراکم بر تاب آوری مناطق شهری (نمونه موردی محلات ناحیه یک منطقه چهارده شهر تهران). *فصلنامه نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی*، ۸(۳): ۳۹-۵۳.
- Chen, C., Xu, L., Zhao, D., Xu, T., & Lei, P. (2020). A new model for describing the urban resilience considering adaptability, resistance and recovery. *Safety science, 128*, 104756.
- Copeland, S., Comes, T., Bach, S., Nagenborg, M., Schulte, Y., & Doorn, N. (2020). Measuring social resilience: Trade-offs, challenges and opportunities for indicator models in transforming societies. *International Journal of Disaster Risk Reduction, 51*, 101799.
- Cutter, S. L., Ash, K. D., & Emrich, C. T. (2014). The geographies of community disaster resilience. *Global environmental change, 29*, 65-77.
- Fahlberg, A., Vicino, T. J., Fernandes, R., & Potiguara, V. (2020). Confronting chronic shocks: Social resilience in Rio de Janeiro's poor neighborhoods. *Cities, 99*, 102623.
- Feng, X., Xiu, C., Bai, L., Zhong, Y., & Wei, Y. (2020). Comprehensive evaluation of urban resilience based on the perspective of landscape pattern: A case study of Shenyang city. *Cities, 104*, 102722.
- Jacinto, R., Reis, E., & Ferrão, J. (2020). Indicators for the assessment of social resilience in flood-affected communities–A text mining-based methodology. *Science of The Total Environment, 744*, 140973.
- Khalili, S., Harre, M., & Morley, P. (2015). A temporal framework of social resilience indicators of communities to flood, case studies: Wagga wagga and Kempsey, NSW, Australia. *International journal of disaster risk reduction, 13*, 248-254.
- Li, G., Kou, C., Wang, Y., & Yang, H. (2020). System dynamics modelling for improving urban resilience in Beijing, China. *Resources, Conservation and Recycling, 161*, 104954.
- Lwin, K. K., Pal, I., Shrestha, S., & Warnitchai, P. (2020). Assessing social resilience of flood-vulnerable communities in Ayeyarwady Delta, Myanmar. *International Journal of Disaster Risk Reduction, 51*, 101745.
- Peth, S. A., & Sakdapolrak, P. (2020). Resilient family meshwork. Thai–German migrations, translocal ties, and their impact on social resilience. *Geoforum, 114*, 19-29.
- Rahman, M. B., Nurhasanah, I. S., & Nugroho, S. P. (2016). Community resilience: learning from Mt Merapi eruption 2010. *Procedia-Social and Behavioral Sciences, 227*, 387-394.
- Saja, A. A., Teo, M., Goonetilleke, A., & Ziyath, A. M. (2020). Assessing social resilience in disaster management. *International Journal of Disaster Risk Reduction, 52*, 101957.
- Schelfaut, K., Pannemans, B., Van der Craats, I., Krywkow, J., Mysiak, J., & Cools, J. (2011). Bringing flood resilience into practice: the FREEMAN project. *Environmental Science & Policy, 14(7)*, 825-833.
- Shamsuddin, S. (2020). Resilience resistance: The challenges and implications of urban resilience implementation. *Cities, 103*, 102763.
- Simone, C., Iandolo, F., Fulco, I., & Loia, F. (2021). Rome was not built in a day. Resilience and the eternal city: Insights for urban management. *Cities, 110*, 103070.
- Tanner, T., Lewis, D., Wrathall, D., Bronen, R., Cradock-Henry, N., Huq, S., ... & Thomalla, F. (2015). Livelihood resilience in the face of climate change. *Nature Climate Change, 5(1)*, 23-26.

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-23]
[DOR: 20.1001.1.23225602.1402.11.43.5.5]

Explicating the Effect of Socio-Demographic Characteristics of Neighborhoods on the Social Resilience Level (Case Study: Naser Khosrow Neighborhood of Isfahan)

Sajjad Behzadi, M.A. in Urban Planning, Iran University of Science & Technology, Tehran, Iran.
Samaneh Jalilisadrabad*, Assistant Professor of School of Architecture & Environmental Design, Iran University of Science & Technology, Tehran, Iran.
Mohamadreza Foroutan: Student in Urban Planning, Art University, Tehran, Iran.

Received: 2021/9/20 *Accepted: 2022/1/30*

Introduction: The concept of resilience has been taken into consideration in many scientific circles in the following years following the occurrence of disasters. Resilience is a multi-faceted concept that tries to avoid damage caused by disaster. In the meantime, special policies have been focused on the physical dimension, and several attempts have been made to reduce the risks caused by hazards by strengthening the tissue. This is if the uncertainty of the type and severity of risks, the occurrence of human-origin crises, as well as the consideration of communities in facing disruptions and recovery conditions, has pushed the focus of attention to the social dimension of resilience. Meanwhile, a lot of research considers socio-demographic characteristics such as ethnicity, gender, age, and education as a factor in reducing social resilience due to some concepts. The aim of this research is to investigate the effect of socio-demographic characteristics on social resilience.
Methodology: In order to achieve the goals of the research, the neighborhood of Naser Khosro, which is part of the marginal neighborhoods of Isfahan City and is close to the framework and objectives of the research due to its demographic and social characteristics, has been selected and investigated as a study sample of the research. The descriptive-analytical research method was used to obtain additional data from the questionnaire. The statistical population of the research was estimated to be 375 people using Cochran's formula and with an error rate of 5%, and linear regression analysis was used to analyze the data.
Results: The results indicate that there is no significant relationship between gender and social resilience, and the variables of age and education have a negligible effect on social resilience. In other words, age and education explain 7 and 8% of the variance of social resilience, respectively. Also, examining the relationship between each ethnic group and social resilience also shows no relationship or very little relationship with social resilience.
Conclusion: In general, the results of this research, in addition to showing the lack of significant relationships or the very low impact of demographic-social characteristics on social resilience, indicate the capacity and potential of children and elderly people, women, people with low education and different ethnicities, as well as a positive role and impact. It is that each of the mentioned strata and groups can leave a mark on the resilience of communities as well as facing and dealing with threats and improving and recovering the conditions. It is also important to mention that the purpose of this research is not to negate the effect of characteristics and some demographic-social limitations on the level of social resilience, but rather to fill the role and capacities of each of the different strata and groups and to apply them in confrontation and confrontation. It is with accidents and threats.
Keywords: resilience, social resilience, socio-demographic characteristics, suburban neighborhoods, Naser Khosrow neighborhood of Isfahan.

* Corresponding Author's E-mail: s_jalili@iust.ac.ir

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-23]
[DOR: 20.1001.1.22225602.1402.11.43.5.5]